

13. YÜZYILDA ANADOLU'DA ŞİİR TÜRÜNÜN GELİŞMESİ

Günay KUT

Anadolu'nun Türkleşmesi Alp Arslan (1063–1072)'ın Anadolu'ya gelmesiyle gerçekleşmiştir¹. 11. yüzyılda Sultan Melikşah (1072–1092) tarafından kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda kültür ve devlet dili Farsça idi. Fakat şurası muhakkak ki bu Türk Sultanları ve ona bağlı olan halk Türkçe konuşuyordu. Fakat edebî ve ilmi eserler Farsça ve Arapça yazılıyordu. Gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar İran edebiyatından çok etkilenmiş ve bu yüzden de özellikle edebî eserleri Farsça yazmışlardır. Fakat bununla birlikte gerek eski Türk edebî nazım şekilleri ve hece vezni ile eser yazma gerekse İran ve Arap edebiyatının sevilen eserlerini Türkçeye çevirme 13. yüzyılda birlikte görülmektedir. Anadolu'ya gelen Türklerin çoğu Oğuz olduğu için Anadolu'da gelişen edebî lehçe de Oğuzcaya dayanıyordu. Batı Türkçesi olarak adlandırdığımız bu dille yazılmış zengin bir halk edebiyatı zaten mevcuttu². Anadolu'daki Türklerin eserleri ile Yesevî ve onu izleyenlerin eserleri arasında bağ F. Köprülü'nün de ortaya koyduğu gibi yadsınamaz bir gerçektir³. 13. Yüzyılda, özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında Türk şiirine baktığımızda şiirin 1) Nazım şekli ve vezni; 2) Tercüme, 3) Konu olmak üzere üç kolda geliştiğini tesbit ederiz. Fakat şurası muhakkaktır ki bu yüzyıldaki büyük başarı yazılı edebiyatın daha doğrusu kültür malzemesinin Farsçadan kurtulup Türk diline dönmesidir. Çünkü çeşitli yazarların da dile getirdiği gibi bu pek kolay olmamıştır. Bu konuda hemen aklımıza gelen 730/1330 yılında kaleme alınan *Carib-nâme*'de Aşık Paşa'nın dile getirdiği beyittir.

*Türk diline kimsene bakmazdı
Türklere hergiz gönül akmazdı*

Bu beyitten de anlaşılacağı üzere Türk dilinin kültür ve edebî dil olarak kullanılması bir hayli vakit almıştır Anadolu'da. Dil konusuna bu yüzyıl eser-

1 B. Flemming, "Türkler" *İslâm Ansiklopedisi* 12/2 (1988), s. 262.

2 F. Köprülü "Gazneliler Devrinde Türk Şiiri" *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, VII, sayı 2 (Temmuz, 1929), s. 81–83.

3 F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (2. bs. Ankara, 1966), s. 149–153, ve 200.

lerinde sık sık temas edildiği malumdur. Kısacası Türk şiiri şekil bakımından da içerik bakımından da bu yüzyılda daha sonraki yüzyılların temelini atmıştır. Şekil bakımından Ahmet Yesevî, yani Türk'ün kendine mahsus dörtlük ve hece ile şiir söyleme geleneği devam ederken Arap ve İran edebiyatının etkisi nazım şekilleri ve vezinde kendini göstermiştir. Belki öncelikle bu konu üzerinde biraz durmakta fayda vardır. Türk millî edebiyatının ünik bir örneği olmakla birlikte divan edebiyatı kültürünün de ilk örneği saydığımız Yunus Divanı bu örneğin en belirgin temsilcisidir. Yunus Emre Divanı Türk edebiyatının ilk divanı olarak çok büyük bir önem taşımakla beraber hem vezin bakımından Türk şiirinde millî özellikleri ile hem de İran edebiyatından gelen yeni gazel şeklini ve aruz veznini birlikte gördüğümüz çok enteresan bir örnektir. Ayrıca 13. yüzyıldaki konuşulan Türkçeyi tesbit bakımından gerçekten sahip olduğumuz en büyük hazinedir.

Yunus muhakkak ki Ahmet Yesevî tesirinde olduğu kadar Hz. Mevlânâ'nın da tesirinde idi. Böylece Yunus hem eski Türk nazım şekli olan dörtlükleri murabba veya musammata benzeyen koşma şekli ve hece vezniyle şiirler söylerken Divan edebiyatının nazım şekillerinden gazeli ve aruz vezni ile Divan edebiyatının mazmunlarını kullanmıştır. Fuad Köprülü'nün de dediği gibi Yunus, divanında hece vezninin hemen her şeklini (6; 7; 8; 5+5; 6+5; 6+6; 7+7; 8+8) kullanmıştır⁴. İlahîlerinde ise genellikle hece veznini yeğlemiştir. Bunun hence bir tek açıklaması olabilir. O da Yunus'un şiirlerinin bize hâlâ eski Türk şiir geleneğinin yaşadığını göstermesi, buna mukabil yavaş yavaş toplumda yaygınlaşan aruz ve gazel, mesnevî gibi İslamî kültürle gelen daha doğrusu İran edebiyatı örnek alınarak yazılan eserlerin de yavaş yavaş Türk edebiyatındaki hâkimiyeti.

Yunus'un şu 8'li ilâhîsine bir göz atalım:

<i>Dağlar ile taşlar ile</i>	<i>Çağırayım Mevlâm seni</i>
<i>Seherlerde kuşlar ile</i>	<i>Çağırayım Mevlâm seni</i>
<i>Sular dibinde mâhi ile</i>	<i>Sahralarda ahu ile</i>
<i>Abdal olup yâhu ile</i>	<i>Çağırayım Mevlâm seni</i>
<i>Gök yüzünde İsa ile</i>	<i>Tur dağında Musa ile</i>
<i>Elindeki asa ile</i>	<i>Çağırayım Mevlâm seni</i>
<i>Derdi öküş Eyyib ile</i>	<i>Gözü yaşlı Yakub ile</i>
<i>Ol Muhammed Mahbub ile</i>	<i>Çağırayım Mevlâm seni</i>
<i>Bilmişem dünya hâlini</i>	<i>Terk ettim kul ü kalini</i>
<i>Baş açık ayak yahn</i>	<i>Çağırayım Mevlâm seni</i>

⁴ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara, 1966), s. 256.

karşımıza çıkan bu pırıl pırıl Türkçe oldukça şaşırtıcıdır ve âdeta bu günün Türkçesinden farkı yoktur. Yine bu yüzyılda eski Türk şiiri geleneğini dörtlüklerle sürdüren bir *Yûsuf u Züleyhâ* hikâyesi de bu yüzyıl verilerinden olmak hasebiyle çok ilgi çekicidir. Çünkü Divan edebiyatında genellikle uzun manzum hikâyelerin (aşk hikâyesi, gazâ, kahramanlık vb. hikâyelerin) mesnevî tarzında ve aruzla yazıldığı ve özellikle İslâm dininin en güzel kıssalarından (ahsenü'l-kâşas) olan bu hikâyenin hem hece vezni ile hem de dörtlüklerle yazılmış olması yine şiirde geleneğin kendisini koruduğunu göstermektedir.

Şark Türkçesinde Kul Ali adlı birisinin *Kıssa-i Yusuf*'unun da yine hece ile ve dörtlüklerle yazıldığı malumumuzdur⁵. Ama bu elimizdeki Batı Türkçesine çevrilmiş bu hikâyenin mütercimi Halilîoğlu 'Ali'nin verdiği malûmata göre eser, Kırım dilinden (Deşt dili) Türkî dile çevrilmiştir. Eser, P. Falev tarafından "*Staro-Osmanskiy Perevod 'Krmiskoy poemiy'*" adıyla Zapiski Kollegii Vostokvedov'da bir kısmı harekeli olarak basılmıştır. Ash Gota'da Düka Blm 19 numaradadır⁶, Halilîoğlu Ali tercümesi İsmail Hikmet Ertaylan'ın 19 sayfalık bir önsözüyle tıpkı basım olarak 1960'ta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasında çıkmıştır⁷. Bu eserin dili için kimi Türkologlar çeşitli fikirler ileri sürmüşler, genellikle (P. Falev, A. Caferoğlu, İ. H. Ertaylan) Azeri lehçesine yakın bulmuşlar yalnız Brockelmann bu tercümeyi "Osmanlı edebiyatının ilk örnekleri" olarak göstermiştir ki⁸ kendisine bu konuda katıldığımı ifade etmek isterim. Onun dili Şeyyâd Hamza'nın ve Yunus Emre'nin dilinden farklı değildir. Şimdi bir kaç örnekle bu söylediklerimizi kanıtlayalım:

*Bir söze başlayalım
Hem 'İnâyet ol ide*

*Evvelîn Allâh diyü
Fazl-ı Bismillâh diyü*

*Bu bir gazel kıssadır
Yusuf hâlin bildimü*

*Size çokk hâl anladır
Nitdi Ya'küb ağlayu*

*Ya'kub peygamber idi
Dinle âhır ne oldu*

*Hakkâ yarar er idi
Kışşasını anlayu*

5 Kul Ali için bk. A. Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi II* (İstanbul, 1964), s. 141 ve Saadet Çağatay, *Türk Lehkeleri Örnekleri* (3. bs. Ankara, 1977), s. 97-110.

6 W. Pertsch, *Die Verzeichniß der Türkischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin* (Berlin, 1988), katalog ne. 358.

7 Daha geniş bilgi için bk. H.C. Halide Dolu, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, TDED IV*, (İstanbul, 1952), s. 424 ve A. Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi Notları II*, (İstanbul, 1964), s. 141.

8 H. Dolu, "a.g.m.", s. 424

*Çün Yūsuf dünyāya geldi
Ya'kub karavaş aldı*

*Hem anası ol dem öldi
Yūsuf'ı emzir diyü*

Hikâyenin başından alınan bu örneklerdeki Türkçe görüldüğü üzere tamamen eski Anadolu Türkçesidir. Sonunda ise Haliloğlu 'Ali bu kıssayı şöyle bitirir:

*Bu kıssa tamām oldu
Oturmağdan yoruldu*

*Hem yârenler dinledi
Durup yatsın uyıyü*

*Bu kitâbı döndüren
Türki dili getiren*

*Qırım dilin gideren
Çok zahmetler gör diyü*

*Ol Haliloğlu 'Ali
Ol düzdi Türki dili*

*Yedi divândur eli
Dost dilinden döndürü*

Eser 1235/1819–1820'de Seyyid Ahmed İbn Ömer tarafından Dimatoka'da istinsah edilmekle birlikte bütün dil hususiyetlerini koruması bakımından çok ilginç ve önemlidir. Eserin bilinen dört nüshası vardır⁹. Yine bu yüzyıla soka-bileceğimiz kimi hikâye veya destan mahiyetinde olan manzum eserlerden eski Türk şiirinin vezin ve şekil özelliklerini taşıyan *İbrahim Peygamber Destânı* da Haliloğlu Ali'nin *Yusuf ile Zelihâ'sı* gibi yedili vezinle ve dörtlüklerle yazılmıştır¹⁰.

Hikâye,

*Qıfur ,Abbās rivāyet
Muştafânın lafzından
Sahabeler ağlaşup
Gözyaşını dökdi yâ*

*Ol İbrahim peygamber
Görür düşünde server
Emreyledi ol akber
Kurban gerek didi ya*

şeklinde başlar. Bunlara Fuad Köprülü'nün sözünü ettiği Hz. Ali'nin Salsal adlı devlerle olan cengini anlatan eseri de ekleyebiliriz¹¹. Bu yüzyıl gerçekten de Anadolu'da dil ve kültür mücadelesidir¹². 13. yüzyıldaki Türk şiirinin ge-

9 Gotha (İstanbul Kaydı 958/1551); Raif Yelkenci nüshası; İzmir Hisar Ktp. no. 349; ve Manisa, İlhalk Ktp. nr. 8375.

10 Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara, 1964), s. 103.

11 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyat Tarihi*, (İstanbul, 1980), s. 253.

12 Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 251.

leşmesine etkisini Farsça yazarı büyük mutasavvıf Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'de de görmekteyiz. (ö. 1273) *Dîvân-ı Kebîr*'in içinde *mulemma* adı verilen tür ile söylenen bu Türkçe şiir parçacıkları 8-10 mısradan ibaret olsa bile yine de bir etki olarak değerlendirilebilir. Bu şiir şöyle başlar:

*Ya'ni ki men der 'âlem yalnız seni sever men
Ger tu merâ ne-hâhî men hod seni sever men*

ve

*Ey mâh Şems-i Tebrîz gark oldu 'ışk içinde
Ger tu zi men ne-porsî men hod gelür sorar men*

beyitleriyle sona erer. Gazel tarzında ve aruz vezninin *mef'ülü /fâ'ilâtün /mef'ülü /fâ'ilâtün* kalıbı ile yazılmıştır¹³. Mevlânâ'nın oğlu Veled Çelebi'ye (623 / 1226-712 / 1312) gelince onun da bütün eserlerini Farsça yazdığını biliyoruz. Fakat yine de *İbtidâ-nâme*'de olsun *Rebâb-nâme* ve *Divan*'ında olsun Türkçe, Farsça-Türkçe yazılmış şiirlere rastlanmaktadır. *İbtidâ-nâme*'de (telif 690-1291), 76 beyit, *Rebâb-nâme*'de (telif 701-1301) 162 ve *Divan*'ında 129 beyit Türkçedir. Sultan Veled'in bütün Türkçe şiirleri Mecdut Mansuroğlu tarafından Sultan Veled'in *Türkçe Manzumeleri* (İstanbul, 1958) adı altında yayımlanmıştır. Fakat Sultan Veled'in eserlerini Farsça olarak kaleme alması onun devrin edebî anlayışına uymasından ileri gelmektedir. Buna onun Türkçeyi yeterli derecede bilmemesini de ekleyebiliriz. Bunu kendisi bizzat *Rebâb-nâme* adlı mesnevisinde dile getirmiştir:

*Türkçe bilseydim ben eydeydüm size
Sırları kim Tanrı'dan degdi bize
Bildüreydüm söz ile bulduğumu
Bildüreydüm ben size bildüğümü
Dilerem kim göreler kamu anı
Cümle yoksullar ola binden ganî
Bildürem dükeline bulduğumu
Bulalar ulu kiçi bildigümü*

Türkçenin XIII. yüzyıldaki verileri ilk şuara tezkirelerinin yazıldığı XVI. yüzyıla kadar zabta geçmediği için unutulmuş olmalıdır ki bu konuda bizi aydınlatamadıkları gibi gerek Âşık Çelebi gerekse Âli bu devirde Türkçe eser olmadığı zahabına kapılmıştır¹⁵. Ayrıca Sultan Veled'in divanındaki şu gazel oldukça sınırlı bir Türkçe ile fakat lirik bir tarzda söylenmiştir:

13 Fazla bilgi için bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara, 1966), s. 201.

14 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara, 1966), s. 204, not: 82.

15 Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 204 not: 82

Kara kaşlar kara gözler canum aldı canum aldı
Müselmânlar nedür bu kim baña geldi baña geldi
Müselmânlar ‘aşık oldum süci içdüli oldum dem
Dükeli çağırũn götrü : “Devâ kıldı devâ kıldı”
Seni gördüm saña geldüm elüm tutğıl oda düşdüm
Uşum vardı deli oldum beni Tañrı saña şaldı
Seni gördüm geçer idüñ canum yolın açar idüñ
‘Aşıkırları secer idüñ kalanum yıldırım çaldı
Ulu kiçi seni sever seni ister sözüñ söyler
Güneş gibi yüzüñ doğar kamu ‘âlem nürüñ toldı
Halâyıklar canı saçuñ bu dünyâdan berü kaçuñ
Gözi açuñ gözi açun görüñ Tañrı neler kıldı
Veled geldi size eydür ne istersiz sizüñledür
Kim uşluysa bunı bildi deñiz oldu güher buldı¹⁶

XII. yüzyılda yaşadığından şüphe etmediğimiz diğer bir şair de Dehhânî’dir. Horasan’dan gelip Konya’ya yerleşen şair ya I. Alâeddin ya da III. Alâeddin Keykubat devrinde yaşamıştır. Dehhânî’nin Farsça’yı 20.000 beyitlik bir *şah-nâme* yazacak kadar bildiğini Yarcânî’nin eserinden anlıyoruz¹⁷. Eser Sultan Alâeddin Keykubat’ın emri ile yazılan bir Selçuklu *şah-nâmesi*’dir. Bu bilgiyi özellikle belirtmekteki amacım Dehhânî’nin Farsçayı ve İran edebiyatını bilmesi onun Divan edebiyatı bilgisinin de aynı düzeyde olduğunu göstermesi açısından dır. Böylece Dehhânî için söyleyebileceğimiz onun klâsik Türk şiirinin öncüsü olduğudur. Sanatlı bir biçimde Divan edebiyatına has bir anlayışla yazılmış şiirlerinin gazel ve kaside türündeki örnekleri elimizdedir. Elimizdeki sekiz şiiri (yedisi F. Köprülü, biri G. Kut tarafından yayımlanmıştır.) ile tanıdığımız Dehhânî ilk kez Köprülü tarafından ilim dünyasına tanıtılmış, daha sonra M. Mansuroğlu onun on şiirini yayımlamışsa da daha sonra üç şiirin Dehhânî’ye ait olmadığını Hikmet İlaydın bir makalesinde ortaya çıkarmıştır¹⁸. Dehhânî’nin Sultan Alâeddin için yazdığı kaside ile

16 Hıfzı Tevfik, Hamâmî-zâde İhsan, Hasan ‘Âli, *Türk Edebiyatı Nümûneler*, (İstanbul, 1926), s. 139-140; M. Mansuroğlu, *Sultan Veled’in Türkçe Manzumeleri* (İstanbul, 1958), s. 34.

17 Fuad Köprülü, “Anadolu Selçuklular Tarihinin Yerli Kaynakları” *Belleten VIII*, sayı 27 (1943), s. 396.

18 Fuad Köprülü, Eski Şairlerimiz, *Divan Edebiyatı Antolojisi XII ve XIV. y.y. 2. baskı* (İstanbul, 1949), s. 5-7; Mecdut Mansuroğlu, *Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Dehhânî ve Manzumeleri* (İstanbul, 1947) Hikmet İlaydın “Dehhânî’nin Şiirleri”, *Ömer Asım Aksoy Armağanı* (Ankara, 1978), s. 137-176; Günay Kut, “Yazmalar Arasında II” *Osmanlı Araştırmalar, VII-VIII* (1988), s. 183.

diğer yedi gazelindeki Divan edebiyatı unsurlarına baktığımızda artık gerek vezin de gerekse nazım şekli ve içerikte geleneksel Türk şiirinin izlerine rastlamıyoruz. Kasidenin “nesip” kısmındaki bahar tasviri ve kullandığı benzetmeler ve mazmunlar gerçekten daha sonraki Divan şairlerinin müjdecisi mahiyetindedir. Tamamen “lâ-dîni” dediğimiz üslûpta kaleme alınmış bu şiirlerinden birkaç örnek vermek ne demek istediğimizi ortaya koyacaktır. Kaside bir bahar tasviri ile şöyle başlar:

*Sun iy sâķi güle güle bize ol rāh-ı reyhānı
Ki gül yine bezemişdür bugün şah-ı gülüstānı*

Aruzun *mefâ‘îlün /mefâ‘îlün /mefâ‘îlün /mefâ‘îâlün* kalıbı ile yazılan bu kaside de özellikle Türkçe kelimelerdeki imaleler oldukça fazladır. Baharın müjdecisi olan gül devrinde içki içilmesi âdettendir. Bu, bütün Divan şairlerinde görülen bir mazmundur. Meselâ 15. yüzyıl şairlerinden Ahmedî Dai’nin

*Bahār oldu getür sâķi müdām ol rāhat-ı cānlar
Ne rāhat rāhat-ı cānlar bağışlar rūha reyhānlar*

matla’ı ile başlayan şiirini; Mezâkî’nin (ö. 1098 /1686-87)

*Bahār eyyāmıdır gitsün elem faş-ı meserretdür
Gel ey sâķi mey-i gül-rengi sür hengām-ı işretdür*

ve Nedim’in

*Vakt-i gülgeşt-i çemen seyr-i kenār eyyāmıdır
Lāle faş-ı id hengāmı, bahār eyyāmıdır*

ile

Erişti nev-bahār eyyāmı, açıldı gül ü gülşen

mısralarıyla başlayan şarkılarını hatırlatır. Hecle bu kasidenin

*Bu gül devrinde ‘ömrüni geçürme zāyi’, ey gāfil
Ki gül devri bigi tizcek geçer bu ‘ömr devrānı*

beytinin yaşamaktan tat alan ve hayatı insanlara verilmiş bir hediye kabul eden XVI. yy. şairlerinden Bâklî’nin

*Gāfil geçürme fırsatı kim bāg-ı ‘ālemüñ
Gül devri bigi devleti nā-pāydārdur*

beytinin nerede ise bir başka vezninde söylenmiş şeklidir. Kelime oyunları, cinaslar; belirli kıssalara telmihler fakat daha sonraki devrelere özellikle klâsik Osmanlı Türkçesinin hâkim olduğu XVI. yy. göre çok sade bir Türkçe ile yazan Dehhânî, şiirleri ile bu yüzyılın temsilcisidir.

İran edebiyatı ve kültürünün özellikle şiirde galip gelmesi neticesinde XIII. yüzyılda başlayan ve XIV. yüzyılda kaside, gazel, rubaî, musammat, terci-i bend, terkiib-i bend, vb.'leri gibi *Divan tarzında* aşk hikâyesi, dinî konular, kahramanlık hikâyeleri, tasavvufî ve konusu tıp olan mesnevî tarzında eserler verilmiştir. Türk şiirinin nasıl birden geliştiği, özellikle Osmanlı devletinin kurulmasından sonra Osmanlı sultanlarının da desteği ile artık nasıl Arap özellikle Fars diline galip geldiğini çok açık bir biçimde görmekteyiz. Bununla birlikte İran edebiyatının etkisinde kaldığı da malûmdur. XIV. yüzyılın manzum eserleri ve türlerine detaylı bir biçimde girmemize zamanımız el vermemektedir. Ama sözlerimi toparlamadan önce şimdiye kadar XIII. yüzyılda yazıldığına kesin gözle bakılan fakat aslında XIV. yüzyılda yazılmış olması daha muhtemel bulunan iki önemli eserden bahsetmek istiyorum. Bunlardan biri aruzun *mefâ'îlün /mefâ'îlün /fe'ûlun* kalıbıyla yazılan Ahmed Fakîh'in *Çarh-nâme* adlı kasidesidir. XIII. yüzyılda ve XIV. yy. başında yaşayan pek çok Ahmed Fakîh bulunmaktadır. Elimizdeki mevcut metinde göze çarpan bir takım dil özellikleri bu kasidenin XIII. yy. 'dan ziyade XIV. yüzyıla ait olabileceğini düşündürmektedir¹⁹. Bununla birlikte *Çarh-nâme* ortak ve değişmez kaynaklara bağlı olan belirli bir malzemeyi işleyen Divan şairlerinin dünya-insan-ölüm üzerindeki dinî ve tasavvufî düşüncelerinin toplandığı bir şiirdir. Kısaca özetlersek bu fikirler şunlardır: "Dünya fanidir, ondan vefa ummak olmaz. Onun için bu dünyaya sıkı sıkı yapışma, göç davulu çalmış, sen hâlâ gaflet içindesin. Oysa kader yayı ecel oklarını atıyor, o ok sana da degecektir. Ölümden kaçış yoktur. Kıyamet ise yakındır. Heva ve hevese uyma. Şunu bil ki kıyamet kopunca insanlar kelekler gibi dağılacak, yalnız Tanrı kalacak. Mahşer günü terazi kurulacak, yaptığın iyiliklerle kötülükleri tartacaklar. Eğer iyiliklerin ağır basarsa ne âlâ; kötülüklerin ağır basarsa cehenneme gideceksin... Ey Tanrım son nefesimizde imandan ayırma. Tah-tını rüzgârın taşıdığı Süleyman Peygamber, elinde asası ejderha olan Musa Peygamber, hepsi öldüler. Hani Yakup? ya güzeller güzeli Yusuf?.. Hz. Muhammed ki cihanın övüncü idi. Hakk'ın dostu idi, âlem onun için yaratılmıştı. Bu dünya ona kalmayınca sana kalacak değil..."

Yukarıda özetini verdiğimiz *Çarh-nâme*'deki bu düşünceler yüzyıllar boyunca Divan şairleri tarafından kullanılmıştır. İşte bir iki örnek:

*Vefâ umma bu dünyâdan î hânım
Anuñla kılmağıl ahd ü peymân*

(Ahmed Fakih)

¹⁹ Ahmed Fakihlerle ilgili olarak bk. Osman Sertkaya, "Ahmet Fakih" *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, fasikül 14 (Aralık 1989), s. 65-67.

*Bu dünyaya kalmayalum
Fanidür aldanmayalum
Bir iken ayrılmayalum
Gel dosta gidelüm gönül*

(Yunus Emre)

*Fani cihâna bahma giçen ömri sevme kim
Ömrün zevâli var u cihânuñ beğâsı yoğ*

(Nesimi)

*Ahmed! Sakın aldanma bu fânî eve zinhâr
Vahdet işigin yasadanıban cehd-i beğâ it*

(Ahmet Paşa)

gibi örnekleri nâmütenahi çoğaltmak mümkündür. Fakat bu kadarı kâfi görerek²⁰ Şeyyâd Hamza'ya geçiyorum. Şeyyâd Hamza XII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış muhtemelen *Yusuf ve Züleyhâ* mesnevisini XIV. yüzyıl başlarında yazmıştır. Şeyyâd Hamza'nın 1529 beyitlik *Yusuf ve Züleyhâ* mesnevisi dışında elimizde şiirleri ve 79 beyitlik *Dâsitân-ı Sultân Mahmud* adlı bir mesnevisi bulunmaktadır²¹.

Bütün bu saydığımız eserler XIV. yüzyıldaki eserleri ve edebî çevreyi ve kültür halkalarını hazırlamıştır. Sözlerimi toparlayacak olursam XIII. yüzyılda Anadolu'da şiir türünün gelişmesini şu ana maddelerde yoğunlaştırabiliriz:

1. Türk şiiri XIII. yüzyılda birbirine paralel olarak hem geleneksel Türk şiirinin nazım şekli olan dördlüklerle yazılmış hem de hece vezni kullanılmıştır: Yunus Emre'nin divanındaki şiirlerin büyük bir kısmı Haliloğlu 'Ali' nin *Yusuf ve Zelihâ'sı*, *Hasret-i İbrâhim Destânı* gibi.

2. Türkçe olarak yazma mücadelesinin verilmesi, bu mücadelenin sonunda Türk dilinin galip gelmesi. Mevlânâ ve oğlu Sultân Veled'in bile Türkçe denemeleri.

3. Türk şiirinin nazım şekli, vezin ve kültür olarak İran edebiyatındaki şiir söyleme biçimini seçmesi. Aruzu Türkçe uygulamada zorlukların hem im-

20 Ahmet Fakih adına fakat *Çarh-nâme* yazarı Ahmed Fakih dışında bir Ahmed Fakih'e ait olan diğer bir eser de *Kitabu Evsafı Mesâciidîş-Şerife* adlı eserdir. *Çarh-nâme* ile aynı vezinde yazılan bu eser 390 beyitten oluşmakta olup dil açısından 14. yüzyıl sonuna sokulabilir. Eser için bk. Ahmed Fakih, *Kitabu: Evsafı Mesâciidîş-Şerife*, yay. Hasibe Mazioglu, (Ankara, 1974)

21 Fazla bilgi için bk Sadettin Buluç, "Şeyyad Hamza", *İslâm Ansiklopedisi*, XI (1970), s. 497-499.

lâ hem de kelimenin okunuşunu etkilemesi. Türk edebiyatının ilk divanı olan Yunus Emre ve klâsik divan şiirinin öncüsü Dehhânî'de bu özelliklerin görülmesi.

4. Bütün bu gelişmelerin kültür ve düşünce yanının lâ-dinî ve dinî-tasavvufî olarak iki kolda kendisini göstermesi (Meselâ Dehhânî'nin şiirleri ve XIV. yüzyıldaki mesnevilerin çoğu lâ-dinî: Yunus Emre, Aşık Paşa, Nesimî, Kadı Burhaneddin'nin şiirleri ve kimi mesneviler dinî tasavvufî'dir).

5. İran edebiyatından Türkçe'ye çevrilen pek çok tasavvufî veya aşk hikâyelerinin Türk şiirinin gelişmesinde büyük rol oynaması.

6. Bunun yanı sıra XIV. yüzyılda bilimsel konularda özellikle tıp, coğrafya, astronomi konusundaki manzum ve yine çeviri veya telif eserlerin de dikkati çekmesi, *Tervihü'l-ervâh* ve *Tabi'at-nâme* vb.